

## KİTAP TANITIMI

### GAZNELİLER'E DAİR ÖNEMLİ BİR ESER

Prof. Dr. Süleyman TÜLÜCÜ\*

Yrd. Doç. Dr. M. Hanefi PALABIYIK, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler, Devlet ve Saray Teşkilâtı*, Araştırma Yayınları: 6, Ankara 2002, 263 s.

#### ÖZET

X. asrın son çeyreğinde kurularak XII. asrın son çeyreğinde yıkılan Gazneli Devleti, devlet ve teşkilât olarak kendinden önce Orta Asya'da kurulan bozkır Türk devletleri ile Ortadoğu ve İran'da kurulan İslâm devletlerinin özelliklerini yansıtmaktadır. Bu devletlerin başında Abbasî ve Sâ mânî devletleri gelmektedir. Gazneliler, bilhassa saray teşkilâtlarını, selefleri olan Sâ mânîler vasıtasıyla Abbasîler'den almışlardır.

"Giriş"e ilâveten üç ana bölüm ve müteakiben "Sonuç", "Kaynakça", "Dizin" kısımlarından oluşan çalışma, devletin başında bulunan hükümdar, sarayı ve sarayda görev alan birinci ve ikinci dereceden memurları konu edinmektedir. Devlet, hükümdarın etrafında ve onun şahsıyla kaimdir. Saray teşrifat usul ve kaideleri çok, karmaşık ve ihtişama dayalı olup, sarayda, sultana ve saray halkına yönelik hizmetler veren görevliler mevcuttur.

**Anahtar Kelimeler:** Gazneliler, Hindistan, Saray, Devlet, Teşkilât, Sultan.

---

\* Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belâgatı Anabilim Dalı.

**ABSTRACT****A Considerable Study on Ghaznavid State**

(Yrd. Doç. Dr. M. Hanefi PALABIYIK, **Valilikten İmparatorluğa Gazneliler, Devlet ve Saray Teşkilâtı** [From Governorship to Empire the Ghaznavids, the State and the Organization of the Court], Araştırma Yayınları: 6, Ankara 2002, 263 s.)

*Ghaznavids State that founded in the last quarter of the tenth century and fell in the later twelfth century, reflected in respect of both organization and institutions the characteristics of the Turkish states of the Central Asia steppes and those of the Islamic states which had ruled in Iran and the Middle East earlier centuries. Among these the Abbasids and Samanids were the most prominent ones. Ghaznavids borrowed the organization of their court from Abbasids through Samanids Dynasty.*

*Consisting of an "Introduction", three main chapters, a "Conclusion", a "Bibliography" and an "Index" this study is concerned with the ruler (sultan), the chief of state, the courtiers, the senior and subordinate officials in the court. The state was identified itself with the personality of the sultan. The conventions of the imperial protocol were too stately and complicated and in court, there are the officials in the service of the sultan and his family and the courtiers.*

**Key Words:** *The Ghaznavids, India, Court, State, Organization, Ruler.*

Aşağıda tanıtımını bahis konusu ettiğimiz bu eser, Türk-İslâm Tarihi'ne hatta Cihan Tarihi'ne damgasını vurmuş, önemli Türk-İslâm devletlerinden biri olan Gazneliler hakkında olup, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Tarihi ve Sanatları Bölümü İslâm Tarihi Bilim Dalı öğretim üyelerinden M. Hanefi PALABIYIK tarafından doktora tezi olarak hazırlanmıştır.

Eserin baş tarafına derç olunan biyografisinden anlaşıldığına göre, müellifin, kitap ve makale olarak şimdiye kadar hazırlamış olduğu çalışmalarının önemli bir kısmı basılmış bulunmaktadır. Bunlardan, ünlü âlimimiz Ord. Prof. Dr. M. Fuad Köprülü hakkındaki orijinal çalışması (*Ord. Prof. Dr. Mehmet Fuad Köprülü, İlmî Hayatı ve Tarihçiliği*, Atatürk Üniversitesi Yay., No: 11, Araştırma Serisi, No: 8, Erzurum 2002, XIV+394 s.), sahasında önemli bir boşluğu doldurmuştur.

Müellif, böyle bir çalışmayı niçin hazırladığını şu satırlarla izah etmektedir:

“Ülkemizde Gazneli Devleti'nin siyasî tarihi ile ilgili yapılmış birkaç çalışma [bunlar arasında şunları sayabiliriz: Yusuf Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, 2. baskı, Ankara 1987, I, 127-247; Erdoğan Merçil, *Sultan Gazneli Mahmûd*, Ankara 1987; a. mlf., *Gazneliler Devleti Tarihi*, Ankara 1989] bulunduğu için biz, öncelikle “Gazneli Devleti Teşkilâtını” çalışmaya başladık. Tabî ki, devletin saray, divan (hükümet), ordu, maliye, adliye, muhabere, ilmiye vs. teşkilâtları olacağı göz önüne alınınca, topladığımız materyal, doktora çalışmasının boyutlarını aşacak kadar fazla oldu. Biz de, bu kurumlardan birini çalışmayı düşündük ve konumuzu, birinci sırada incelenmesi gereğine inandığımız “Saray Teşkilâtı” ile sınırlandırmayı uygun gördük. Bu hususta, İ. H. Uzunçarşılı'nın “*Medhal*”i [bu eserin tam ismi *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal* (TTK Yay., 4. baskı, Ankara 1988) olup, Prof. Yusuf Hikmet Bayur şu satırlarla onun önemine işaret eder: “Bu dizinin “Methal” başlığını taşıyan ilk cildi İslâm tarihini kavramak isteyen herkesçe okunulması zorunlu bir eserdir.... Hele Osmanlı tarihi ile ilgili eserlerin incelenmesinde bu eser, vazgeçilmez bir bütünleyicidir.” Bk. Hikmet Bayur, “Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı”, *İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, TTK Yay., Ankara 1976, s. 3.], M. A. Köymen'in “*Alparslan ve Zamanı*” ile R. Genç'in “*Karahanlı Devlet Teşkilâtı*”nı örnek almaya çalıştık. Çalışmamız boyunca, bize en fazla yol gösteren, bilhassa *İslâm Ansiklopedisi*'ndeki maddeleri olmak üzere, Köprülü'nün çalışmaları oldu.”

Araştıracının bu çalışması, “**ÖNSÖZ**” (s. 7-8) ve **KISALTMALAR** (s. 9)'dan sonra geniş bir “**GİRİŞ**” (s. 11-42)'le başlamaktadır. Burada, **A. KAYNAKLAR ve ARAŞTIRMALAR** ana başlığı altında, **A.1. Bio-Bibliyografik Kaynaklar ve Araştırmalar** (C. A. Storey, *Persian Literature, A Bio-Bibliographical Survey*, I-II, 2. baskı, London 1970-72; E. G. Browne, *A Literary History of Persia*, I-II, Cambridge 1956; Sir H. M. Eliot-J. Dowson, *The History of India, as Told by its Own Historians, The Muhammadan Period*, vol. II, London 1869; J. D. Pearson, *Index Islamicus 1906-1955*, Cambridge 1958 ve zeyilleri; V. V. Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, çev. Hakkı Dursun Yıldız, Ankara 1990; B. Spuler, *Iran in Früh-Islamischer Zeit 633-1055*, Wiesbaden 1952; A. S. Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi, I. Cilt: Giriş*, 3. baskı, Ankara 1988; Z. V. Togan, *Tarihte Usul*, 4. baskı, İstanbul 1985; M. Nazım, *The Life and Times of Sultân Mahmûd of Ghazna*, Cambridge 1931; Y. A. Hashmi, *Political, Cultural and Administrative History under the Latter Ghaznavids*, Basılmamış Doktora Tezi, Hamburg Üniversitesi, 1956; C. E. Bosworth, *The Ghaznavids, Their Empire in Afghanistan and Eastern Iran 994-1040*, Edinburg 1963;

Y. H. Bayur, *Hindistan Tarihi*, I, 2. baskı, Ankara 1987; Erdoğan Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, Ankara 1989); **A.2. Çağdaş Kaynaklar** ('Utbi, *Târîhu'l-Yemînî*, Farsçaya çev. Ebü's-Şeref Curfâdekânî, nşr. 'Alî Kavîm, Tahran 1334/1915; Gerdîzî, *Zeynü'l-Ahbâr*, nşr. 'Abdülhayy Habîbî, İnan 1347/1928; Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî* (veya *Mes'ûdî*), nşr. 'Alî Ekber Feyyâz, Meşhed 1350/1931); **A.3. Çağdaş Olmayan En Eski Kaynaklar** (Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-nâme* (veya *Siyerü'l-Mülûk*), haz. M. A. Köymen, Ankara 1982; İbn Bâbâ el-Kâşânî, *Kitâbü Re'si Mâli'n-Nedîm*, Turhan Vâlide-Yeni Cami, nr. 234; Keykâvûs, *Kâbûs-nâme* (veya *Nasihat-nâme*), nşr. R. Levy, London 1951; *Mücmelût-Tevârîh*, nşr. Melikü's-Şu'arâ Behâr-Muhammed Ramazânî, Tahran 1318/1900; Nizâmî-i 'Arûzî, *Çehâr Makâle*, nşr. Muhammed Kazvîni-Muhammed Mu'în, Tahran 1334/1955); **A.4. Muahhar Kaynaklar** (en önemilileri: İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, I-XIII, nşr. C. J. Tornberg, Beyrut 1385/1965; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, I-II, nşr. 'Abdülhayy Habîbî, 2. baskı, Kâbil 1963; Reşîdüddîn, Fazlullâh, *Câmi'u't-Tevârîh*, c. 2, cüz 4, nşr. Ahmed Ateş, Ankara 1957; Hamdullâh Müstevfi-i Kazvîni, *Târîh-i Güzîde*, nşr. 'Abdülhüseyn Nevâî, Tahran 1336-39/1917-20; Şebânkârî, *Mecma'u'l-Ensâb*, İstanbul Yeni Cami Ktp., nr. 909; İbn İsfendiyâr, *Târîh-i Taberistân*, I-II, nşr. 'Abbâs İkbâl-Muhammed Ramazânî, Tahran 1320/1902; Hândmîr, *Târîh-i Habîbü's-Siyer*, I-IV, nşr. Muhammed Debîr Siyâkî, 2. baskı, Tahran 1353/1934 vb.) hakkında özlü bilgi verilmiş ve bunların Gazneliler Tarihi açısından değeri üzerinde durulmuştur. Daha sonra, **B. GAZNELİ DEVLETİ ZAMANINDA İSLÂM DÜNYASI** (s. 23-27); **C. GAZNELİ DEVLETİ'NİN MENŞEİ ve KISA SİYASİ TARİHİ** (s. 27-42) başlıkları altında malûmat verilmeye çalışılmıştır.

Müteakiben, üç bölüm hâlinde tertip edilen çalışmanın **I. BÖLÜM** (s. 43-78)'ünde **GAZNELİ DEVLETİ'NİN YAPISI**; **1.1. Gazneli Devleti'nin Özellikleri** (s. 43), **1.2. Gazneliler ve Vassaller /Feodalite** (s. 56), **1.3. Gazneliler'in Sâ mânîler'e Tebaiyeti** (s. 67), **1.4. Abbasî Halifesi'yle Münasebetler** (s. 70) tali başlıkları altında izah edilmiştir.

**II. BÖLÜM** (s. 79-182)'de **GAZNELİ DEVLETİ'NDE HÜKÜMDAR ve HÜKÜMDARLIK** ana başlığı altında, konunun esasını teşkil eden, yani "Saray Teşkilâtı"nı oluşturan müesseseler, şu tali başlıklar altında ayrıntılı olarak incelenmiştir:

**2.1. SULTAN ve SALTANAT TELAKKİSİ** (s. 80): 2.1.1. Sultan (s. 80), 2.1.2. Cülûs (s. 85), 2.1.3. Veliahdlık / Seçim - Vasiyet (s. 92), 2.1.4. Cülûs Bahşîşi (s. 97); **2.2. SULTANIN VASIFLARI VE VAZİFELERİ** (s. 98): 2.2.1. Sultanda Aranan Vasıflar (s. 98), 2.2.2. Sultanın Vazifeleri (s. 106), 2.2.3. Sultanın Reâyâ Üzerindeki Hakkı (s. 109), 2.2.4. Reâyâ'nın Sultan Üzerindeki Hakkı (s. 111); **2.3. HÜKÜMDARLIK (HAKİMİYET) ALÂMETLERİ** (s. 111): 2.3.1. Ünvan ve Lâkaplar (s. 114), 2.3.2. Sikke (s. 129), 2.3.3. Hutbe - Haraç (s. 134), 2.3.4. Hil'at - Tıraz (s. 139), 2.3.5. Menşûr - Misâl (Fermân) - 'Ahd - Tevki' - Tuğrâ (s. 148), 2.3.6. Bayrak - Tuğ (s. 155), 2.3.7. Çetr (s. 160), 2.3.8. Başkent (s. 161), 2.3.9. Saray - Otağ (s. 165), 2.3.10. Taht - Taç (s. 168), 2.3.11. Nevbet /Nevbe (s. 170), 2.3.12. Yüzük (s. 173), 2.3.13. Ğâşiye (s.174), 2.3.14. Altın Kemer, Altın Toka (Gerdanlık), Altın Kabzalı Kılıç, Altın Eyerli At (s. 174); **2.4. FETİHNÂMELER** (s. 180).

**III. BÖLÜM** (s. 183-230)'de **GAZNELİ DEVLETİ'NDE SARAY GÖREVLİLERİ** ana başlığı altında şu konular detaylı olarak ele alınmıştır:

**3.1. SARAY BÜYÜKLERİ** (s. 184-205): 3.1.1. Hâcib-i Buzurg ve Hâcibler (s. 184), 3.1.2. Âğâçî (s. 190), 3.1.3. Perdedâr (s. 192), 3.1.4. Nâib - Vekîl (s. 193), 3.1.5. Nedîm (s. 197), 3.1.6. Emîr-i Hares (s. 199), 3.1.7. Silâhdâr (s. 201), 3.1.8. Cândâr (s. 202), 3.1.9. Emîr-i Âhûr (s. 203), 3.1.10. Kedhüdâ (s. 203); **3.2. SARAY KÜÇÜKLERİ** (s. 206-230): 3.2.1. Gulâm - Gulâmân-ı Sarây (s. 206), 3.2.2. Atabeg (s. 212), 3.2.3. Vekîl-i Der (s. 214), 3.2.4. Serheng (s. 215), 3.2.5. Resûldâr (s. 218), 3.2.6. Mertebedâr (s. 219), 3.2.7. Hazînedâr - Hâzin (s. 220), 3.2.8. Câmedâr (s. 222), 3.2.9. Ferrâş (s. 223), 3.2.10. Şarâbdâr (s. 224), 3.2.11. Çâşnîgîr (s. 224), 3.2.12. Emîr-i Şikâr (s. 225), 3.2.13. Yatâk (s. 226), 3.2.14. Saray Casusları (s. 226), 3.2.15. Nânâyân-ı Hâsse (s. 228), 3.2.16. Hâfız-ı Kütüb (s. 228), 3.2.17. Şairlik Dairesi (s. 229).

**SONUÇ** (s. 231-234) kısmında müellif, bu araştırmadan çıkan karakteristik noktaları sistematik bir şekilde özetlemiş ve ilim âlemine sunmuştur.

**KAYNAKÇA** (s. 235-244) bölümünde ise, tez boyunca istifade edilen, Doğu'da (özellikle İran'da), Batı'da ve ülkemizde neşredilmiş birçok Farsça ve Arapça kaynak metin, inceleme (kitap-makale) yer almıştır ki bunlar, bundan sonra, aynı konu üzerinde çalışacak olanlara büyük ölçüde rehberlik edecektir.

Bu kısmı, okuyucuların işini büyük ölçüde kolaylaştıracak mufassal bir **DİZİN** (s. 245-263) izlemiştir.

Bu eserde, az nispette de olsa, kimi imlâ ve bilgisayar hataları meydana gelmiştir. Bunların, müteakip baskıda giderileceğini ümit ediyoruz. Meselâ, ...Tebâiyyeti (s. 5, 67), ...Tebaiyyeti/Tebaiyeti; A. S. Levent (s. 13, 240), A. S. Levend; ...*Othert*... (s. 13 dipnot 6, s. 242), ...*Others*...; ...*Thirt*... (s. 13, dipnot 6, s. 242), ...*Third*...; bir takım (s. 15 vb.), birtakım; ...ed-Dehhâk ... (s. 16, 237), ...ed-Dahhâk...; *nasihat-Nâme* (s. 18), *Nasihat-Nâme*; Muhammed Ramazan (s. 18 dipnot 34, s. 241), Muhammed Ramazânî; ...*Şuca'a* (s. 19, 237), ...*Şecâ'a*; ...*Edbiyatı*... (s. 19 dipnot 39), ...*Edebiyatı*...; Kral Jhan (s. 19 dipnot 42, s. 238), Karl Jahn; ...Bombacı (s. 28 dipnot 94, s. 236), ...Bombacı; Kukuyîler (s. 153), Kâkuyîler; ...*Müsâmeretü'l-Ahyâr* (s. 235), ...*Müsâmeretü'l-Ahbâr* [Aksarâyî'nin Anadolu Selçukluları Tarihi ile ilgili bu Farsça eserinin adı, M. Nuri Gençosman çevirisinde (Ankara 1943), asıl başlığın altındaki kayıta *Müsâmeretü'l-Ahyâr* olarak verilmişse de, daha çok *Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr* diye şöhret bulmuştur. Osman Turan tarafından ilmî neşri yapılan (TTK Yay., Ankara 1944) eser, son zamanlarda, ikinci kez, Mürsel Öztürk tarafından dilimize kazandırılmıştır (TTK Yay., Ankara 2000)]; ...el-Halû (s. 240), ...el-Hulv; Levis (s. 240), Lewis; ...*A'lâmu'n-Nübelâ* (s. 244), ...*A'lâmi'n-Nübelâ*; ...el-Arnâvût (s. 244), ...el-Arnâvût olacaktır.

Çalışmanın başlığının muhtevayı çok iyi yansıtmadığı düşünülebilir. Bu yüzden eserin alt başlığının *Devlet Yapısı/Hükümdarlık ve Saray Teşkilâtı* şeklinde olması daha uygundu. Aksi takdirde eserin hem devlet hem de saray teşkilâtını konu aldığı izlenimi uyanmaktadır.

Diğer yandan metin, birçok yerde iktibaslar yüzünden üslûp ve imlâ birliği de sağlayamamıştır. Bu ayrılık, birçok terim ve isme de yansıdığı için "Dizin"de aynı kelimenin farklı yazılışları yer almıştır. Meselâ, Gurîler, Gurlular; gulâmân, gulamlar gibi.

Sonuç olarak, Doç. Dr. M. Hanefî PALABIYIK'ın bu çalışmasının, Gazneli Devleti Saray Teşkilâtı alanında önemli bir başvuru kitabı görevini ifa edeceğine inanıyor; bundan sonra da diğer eserlerinin, bilhassa Gazneliler'le ilgili çalışmalarının yakın bir zaman dilimi içerisinde peyderpey yayınlanacağını ümit ediyoruz.